

Prof. dr. Sead SELIMOVIĆ

Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli

ETNIČKA I OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA ZVORNIČKOG SREZA OD 1945. DO 1953. GODINE

Apstrakt: *Autor u radu piše o etničkoj i obrazovnoj strukturi stanovništva Zvorničkog sreza od 1945. do 1953. godine. On ističe da je područje Zvorničkog sreza nakon Drugog svjetskog rata bilo u sastavu Tuzlanskog okruga. Od 1949., Zvornički srez je bio sastavni dio Tuzlanske oblasti, a od 1952. godine, bio je jedan od 66 srezova Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Na području Zvorničkog sreza zajedno su živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati i pripadnici drugih naroda, a broj stanovnika se kontinuirano povećavao. U Zvorničkom srezu je, 1948. godine, bez školske spreme bilo 84,41% stanovništva, sa završenom osnovnom školom 14,48%, a sa nižom srednjom školom 0,80% stanovništva. Višu srednju školu imalo je 0,24%, a fakultet i visoku školu 0,02% stanovništva. U ukupnom procentu nepismenog stanovništva Zvorničkog sreza žene su učestvovala sa 56,49%, a muškarci sa 43,51%. Fakultet ili visoku školu imalo je 12 stanovnika Zvorničkog sreza.*

Ključne riječi: *Bosna i Hercegovina, Zvornički srez, etnička struktura stanovništva, obrazovna struktura, obnova, političke promjene, društvene promjene, pismenost, školstvo.*

UVOD

U toku Drugog svjetskog rata na području Tuzlanskog okruga, porušeni su mnogi industrijski kapaciteti i stambeni objekti. U Vlasenici je porušeno 6.042 kuće, Zvorniku 3.847, Loparama 1.191, Tuzli 1.081, Kladnju 889, Srebrenici 850, Suhom Polju 729, Brčkom 701, Lukavcu 664, Bijeljini 422 i

Gradačcu 177 kuća.¹ Mogobrojne su bile i ljudske žrtve. U Zvorniku su, tokom Drugog svjetskog rata, djelovale mnogobrojne, međusobno suprostavljene, vojne formacije. U jedinicama Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije (NOVJ), iz Zvorničkog sreza, bilo je 905 boraca, od kojih su 224 poginula. Osim toga, u Zvorničkom srezu ubijeno je 1.175 osoba, od čega njih 130 u logorima. U ratnom zarobljeništvu bila su 282 lica, oko 2.500 lica se moralo iseliti. Ukupne žrtve rata su veće, jer se veliki broj zvorničana borio, osim u partizanima, i u drugim vojnim jedinicama: četnicima, ustašama, domobranima, zelenom kadru itd.²

ADMINISTRATIVNE PROMJENE

Područje Zvornika je nakon Drugog svjetskog rata bilo u sastavu Tuzlanskog okruga. Zakonom o teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja mjesnih narodnih odbora, između ostalog, obrazovan je i Tuzlanski okrug.³ U sastavu ovoga Okruga bilo je 12 srezova: Zvornički, Vlasenički, Srebrenički, Bijeljinski, Bosanskošamački, Brčanski, Ugljevički, Loparski, Gradačački, Kladanjski, Lukavački i Tuzlanski.⁴

¹ Arhiv Bosne i Hercegovine (ABiH), UTB, dok. br. 703/1946, *Referat Građevinskog odjeljenja OKNOT-a za konferenciju obnove naselja o obnovi naselja na teritoriji tuzlanskog okruga*, Tuzla, 18. 7. 1946. ; O ratnim razaranjima u Drugom svjetskom ratu na području Tuzlanskog okruga vidi: Sead Selimović, Senaid Hadžić, *Tuzlanski kraj 1851-1991.: demografske i socijalne promjene*, Off-set, Tuzla, 2007., str. 150-163.; Vidi: Sead Selimović, "Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku od 1945. do 1953. godine", *Glasnik arhiva i Arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, br. 48, Sarajevo, 2018, str. 179. (dalje: S. Selimović, *Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku*).

² Alija Uzunović, *Zvornik: historijska monografija*, Bosanska medijska grupa, BMG, Tuzla, 2010., str. 149. (Dalje: A. Uzunović, *Zvornik: historijska monografija*).

³ "Zakon o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove, i područja mjesnih narodnih odbora", *Službeni list Federativne Bosne i Hercegovine*, broj 11, Sarajevo, 18. avgusta 1945.

⁴ U toku NOB-a stvorena je DFJ, u kojoj je Bosna i Hercegovina stekla status ravnopravne federalne jedinice. Opredjeljenje o izgradnji Jugoslavije na federativnom principu potvrđeno je odlukama Drugog zasjedanja AVNOJ-a, čime je Bosna i Hercegovina dobila svoje teritorijalno jedinstvo, posljednji put prekinuto zavođenjem šestojanuarske diktature i Sporazumom Cvetković – Maček. Iako je tokom trajanja NOR-a inicirano pitanje teritorijalnog ustrojstva Bosne i Hercegovine (odluka ZAVNOBiH-a u Sanskom Mostu o ustrojstvu i radu NOO-a i NO skupština u Federalnoj Bosni i Hercegovini), konačnu odluku o tome donijelo je Predsjedništvo Narodne skupštine Bosne i Hercegovine u Sarajevu 16. avgusta 1945. godine. Naime, Predsjedništvo Narodne skupštine Bosne i Hercegovine donijelo je Zakon o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine na okruge, srezove i područja mjesnih narodnih odbora. Ovim zakonom je Bosna i Hercegovina podijeljena na 7 okruga, 77 srezova i 1.280 područja mjesnih narodnih odbora. Grad Sarajevo izdvojen je u posebno područje narodne vlasti i podijeljen na rejone. Osim toga u samostalna područja narodne vlasti izdvojeni su i gradovi: Banja Luka, Bihać, Mostar, Travnik, Tuzla, Bijeljina, Brčko, Zenica.

Na vanrednom zasjedanju Okružne narodne skupštine za Okrug tuzlanski, u Tuzli, 3. oktobra 1945. godine, kome je prisustvovao ministar trgovine i industrije Federalne vlade Pašaga Mandžić, prisutni su upoznati sa teritorijalnim promjenama u Tuzlanskom okrugu. Istaknuto je da su od ovog okruga "odcjepljeni srezovi: Doboju, Maglaj, Gračanica i veći dio šamačkog sreza sa opštinama Modriča i Odžak, a od njih pak obrazovan novi Dobojski okrug".⁵ Ovakva administrativno-teritorijalna podjela bila je do 1949. godine, kada su ukinuti okruzi i obrazovane oblasti.⁶ Zvornički srez bio je sastavu Tuzlanske oblasti, sve do decembra 1951. godine, kada su ukinute oblasti.⁷ Zakonom o podjeli teritorije Narodne Republike Bosne i Hercegovine na srezove, gradove i opštine, 1952. godine, obrazovano je 66 srezova, među kojima i Zvornički srez.⁸

ETNIČKA I SPOLNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Prema popisu stanovništva 1948. godine, u Bosni i Hercegovini je bilo 498.294 domaćinstva i 2,565.277 stanovnika, a u Zvorničkom srezu 9.939 domaćinstava i 50.011 stanovnika. Zvornički srez činilo je 16 mjesnih narodnih

Prema navedenom Zakonu teritorija Bosne i Hercegovine podijeljena je na slijedeće okruge: Sarajevski, Hercegovački, Travnički, Banjalučki, Bihaćki, Dobojski, Tuzlanski. *Službeni list Federalne Bosne i Hercegovine* (dalje: *Sl. list F BiH*), Broj 11, Godina I, od 18. augusta 1945. Podaci o broju mjesnih narodnih odbora se razlikuju u Zakonu o teritorijalnoj podjeli Federalne Bosne i Hercegovine od podataka iznesenih u literaturi. Tako je u pomenutom Zakonu na četvrtoj stranici navedeno 1.280 mjesnih područja, dok u *Istoriji SK BiH*, 2, na str. 25 se navodi postojanje 1.293 mjesna narodna odbora. Ovo je vjerovatno bilo usljed naknadnih postignutih dogovora. Vidi i: Sead Selimović, "Obnova i konsolidacija privrednih preduzeća Tuzlanskog okruga 1945-1952. godine", *Glasnik arhiva i arhivističkog udruženja Bosne i Hercegovine*, broj 46, Sarajevo, 2016., str. 189-208.; Sead Selimović, "Obnova naselja Tuzlanskog okruga porušenih u Drugom svjetskom ratu", *Arhivska praksa*, broj 19, Tuzla, 2016., str. 514-526.; Sead Selimović, "Obnova i društveni razvoj Srebrenice u periodu 1945-1953. godine", *Monumenta Srebrenica, istraživanja, dokumenti, svjedočanstva: Srebrenica kroz minula stoljeća*, knjiga 6, Tuzla-Srebrenica, 2017, str. 125-151.

⁵ "Vanredno zasjedanje Okružne narodne skupštine za okrug tuzlanski", *Front slobode*, godina III, br. 33, Tuzla, 5. oktobra 1945, str. 3.

⁶ "Zakon o administrativno-teritorijalnoj podjeli Narodne Republike Bosne i Hercegovine na oblasti", *Službeni list NR BiH*, broj 16, Sarajevo, 21. aprila 1949.

⁷ "Ukaz o ukidanju oblasti kao teritorijalno-administrativnih jedinica i prestanku rada oblasnih narodnih odbora na teritoriji Narodne Republike Bosne i Hercegovine", *Službeni list NR BiH*, broj 26, Sarajevo, 1. decembra 1951.

⁸ "Zakon o podjeli teritorije Narodne Republike Bosne i Hercegovine na srezove, gradove i opštine", *Službeni list NR BiH*, broj 11, Sarajevo, 5. maja 1952; Vidi i: Izet Šabotić, "Društveno-političke i privredne karakteristike šireg tuzlanskog područja od 1945. do 1953. godine, *Saznanja*, časopis za historiju, broj 1, Tuzla, 2005, str. 277-278.

odbora: Caparde, Čelopek, Drinjača, Grbavci, Kalesija, Kamenica, Kozluk, Međaš, Memići, Osmaci, Petkovci, Pilica, Ročević, Sapna, Snagovo i Zvornik.⁹

U tabeli 1 predstavljeno je stanovništvo po spolu i domaćinstva u Bosni i Hercegovini i Zvorničkom srezu prema popisu od 15. 3. 1948. godine.¹⁰

Tabela 1.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Zvorničkog sreza prema spolu i domaćinstva po popisu od 15. 3. 1948. godine

NR Bosna i Hercegovina	Površina km ²	Broj domaćinstava	Broj stalnog stanovništva		
			Svega	Muških	Ženskih
	51.221	498.294	2,565.277	1,237.381	1,327.896

Srez/Mjesni narodni odbor	Površina	Broj domaćinstava	Broj stalnog stanovništva		
			Svega	Muških	Ženskih
Zvornički srez	-	9.939	50.011	24.383	25.628
Caparde	-	310	1.592	802	790
Čelopek	-	579	3.080	1.497	1.583
Drinjača	-	646	3.273	1.586	1.687
Grbavci	-	698	3.704	1.831	1.873
Kalesija	-	680	3.207	1.515	1.692
Kamenica	-	448	2.072	1.041	1.031
Kozluk	-	1.117	5.781	2.812	2.969
Međaš	-	435	2.295	1.177	1.118
Memići	-	409	2.070	1.005	1.035
Osmaci	-	655	3.544	1.729	1.815
Petkovci	-	573	3.115	1.522	1.593
Pilica	-	761	4.104	1.981	2.123
Ročević	-	411	2.288	1.057	1.231
Sapna	-	720	3.634	1.858	1.776
Snagovo	-	405	1.932	953	979
Zvornik	-	1.092	4.320	2.017	2.303

⁹ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd, 1951, str. 357-358.

¹⁰ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knj. 1, Stanovništvo po polu i domaćinstva, Federativna Narodna Republika Jugoslavija, Savezni zavod za statistiku i evidenciju, Beograd, 1951, str. 357-358.; S. Selimović, *Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku*, str. 192.

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je najviše domaćinstava i najviše stanovnika bilo u mjesnom narodnom odboru Kozluk, gdje je živjela 5.781 osoba ili 11,56% ukupnog broja stanovništva Zvorničkog sreza, zatim u mjesni narodni odbor Zvornik gdje je živjelo 4.320 stanovnika ili 8,63% i mjesnom narodnom odboru Pilica 4.104 stanovnika ili 8,20% ukupnog broja stanovništva Zvorničkog sreza. Najmanje stanovnika, 1.592 ili 3,18% ukupnog stanovništva Zvorničkog sreza, živjelo je u mjesnom narodnom odboru Caparde. Žensko stanovništvo je u Zvorničkom srezu bilo brojnije od muškog i činilo je 51,24% ukupnog stanovništva ove administrativno-teritorijalne jedinice. U Bosni i Hercegovini je žensko stanovništvo činilo 51,76% ukupnog broja stanovništva. Uzrok ovakve spolne strukture stanovništva je, prije svega, Drugi svjetski rat u kome je stradao veliki broj muškaraca koji je učestvovao i stradao u različitim vojnim formacijama koje su djelovale na području Bosne i Hercegovine i Zvorničkog sreza. Na području Zvorničkog sreza zajedno su živjeli Bošnjaci,¹¹ Srbi, Hrvati, Crnogorci, Slovenci i drugi.

U tabeli 2 predstavljeno je stanovništvo Bosne i Hercegovine i Zvorničkog sreza prema etničkoj pripadnosti i spolu po srezovima (gradovima) prema popisu stanovništva od 15. 3. 1948. godine.¹²

Tabela 2.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i Zvorničkog sreza prema narodnosti i spolu po popisu stanovništva od 15. 3. 1948. godine												
BOSNA I HERCEGOVINA	SPOL	UKUPNO	JUGOSLAVENI							Ostali Slaveni	Neslaveni	Nepoznato
			Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Slovenci	Makedonci	Crnogorci			
	Svega	565277	546749	88384	136116	14142	338	75	094	2947	338	93

¹¹ U Federativnoj Narodnoj Republici Jugoslaviji Bošnjaci nisu bili nacionalno priznati i mogli su se na popisima stanovništva 1948. i 1953. godine izjasniti kao "Neopredijeljeni", ili kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd. Zbog toga se jedan značajan broj Bošnjaka "krio" u okviru navedenih nacija.

¹² *Statistički godišnjak 1945-1953*, Narodna Republika Bosna i Hercegovina, Zavod za statistiku i evidenciju, Sarejevo, 1954, 44-49. (Dalje: *Statistički godišnjak 1945-1953.*); S. Selimović, Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku, str. 193.

Baština sjeveroistočne Bosne broj 11.

	Muški	23738 1	22805 7	8501 4	5116 8	8721 9	224	16	916	185	046	3
	Ženski	32789 6	31869 2	0337 0	8494 8	2692 3	114	59	178	762	342	00

SREZ- GRAD	SPOL	UKUPNO	JUGOSLAVENI							Ostali Slaveni	Neslaveni	Nepoznato
			Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Slovinci	Makedonci	Crnogorci			
ZVORNIK	Svega	0.011	9.904	5.342	4.287	66				7	7	3
	Muški	4.383	4.333	2.519	1.671	36					6	
	Ženski	5.628	5.571	2.823	2.616	30				0	1	

Podaci u tabeli pokazuju da je u Bosni i Hercegovini, prema popisu stanovništva 1948. godine, bilo 44,29% Srba, 30,73% Bošnjaka, 23,94% Hrvata, 0,17% Slovenaca, 0,12% Crnogoraca itd. Na području Zvorničkog sreza bilo je 48,56% Srba, 50,67% Bošnjaka, 0,53% Hrvata i 0,23% ostalih. U ukupnom stanovništvu Zvorničkog sreza žene su bile brojnije od muškaraca. Žena je bilo 51,24%, a muškaraca 48,76% u ukupnom stanovništvu Zvorničkog sreza.

Drugi popis stanovništva poslije Drugog svjetskog rata izvršen je 31. marta 1953. godine. Područje Zvorničkog sreza tada je obuhvatalo osam općina: Zvornik, Drinjača, Grbavci, Kozluk, Memići, Osmaci, Pilica i Sapna.

U tabeli 3 predstavljeni su podaci o stanovništvu Bosne i Hercegovine i Zvorničkog sreza prema spolu i broju domaćinstava.¹³

Tabela 3.

Stanovništvo Bosne i Hercegovine i sreza Zvornik prema spolu i broju domaćinstava po popisu od 31. 3. 1953.					
--	--	--	--	--	--

NR Bosna i Hercegovina	Površina	Broj domaćinstava	Broj stalnog stanovništva		
			Svega	Muških	Ženskih
	51.221	572.456	2,843.486	1,385.266	1,458.220

Srez zvornički	Površina km ²	Broj domaćinstava	Broj stalnog stanovništva		
			Svega	Muških	Ženskih
	665	10.443	53.239	26.164	27.075
Gradska općina Zvornik	-	1.746	7.469	3.674	3.795
Općina Drinjača	-	978	4.446	2.234	2.212
Općina Grbavci	-	860	4.667	2.285	2.382
Općina Kozluk	-	1.999	10.696	5.228	5.468
Općina Memići	-	1.430	7.220	3.535	3.685
Općina Osmaci	-	999	5.761	2.821	2.940
Općina Pilica	-	1.093	5.923	2.835	3.088
Općina Sapna	-	1.338	7.057	3.552	3.505

U Bosni i Hercegovini je, prema popisu stanovništva 1953. godine, živjelo 2,843.486 stanovnika na površini od 51.221 km², a bilo je 572.456 domaćinstava (74.162 domaćinstava više u odnosu na 1948. godinu). Stanovništvo ženskog spola činilo je 51,28% ukupnog stanovništva države. Zvornički srez imao je površinu od 665 km² i u njemu je živjelo 53.239 stanovnika. Broj stanovnika u Zvorničkom srezu povećan je, u odnosu na 1948. godinu, za 3.228 lica. Stanovništvo ženskog spola činilo je 50,85% ukupnog stanovništva Zvorničkog sreza. U Srezu su bila 10.443 domaćinstava (504 domaćinstava više u odnosu na 1948. godinu). Najviše domaćinstava, 1.999, bilo je u j općini Kozluk, zatim u gradskoj općini Zvornik 1.746, općini Memići 1.430, općini Sapna 1.338. U općinama Sapna i Drinjača bilo je više muškog nego ženskog stanovništva.

Etnička struktura stanovništva Zvorničkog sreza, po općinama, može se vidjeti u tabeli 4.¹⁴

¹³ Statistički godišnjak 1945-1953., str. 6, 19.; S. Selimović, Političke i društveno-ekonomske promjene u Zvorniku, str. 194.

¹⁴ Popis stanovništva u FNRJ od 31.3.1953, Beograd, 1954, str. 54-62.

Tabela 4.

Stanovništvo Sreza Zvornik prema etničkoj pripadnosti po popisu od 31. 3. 1953.
--

Srez, općina	Svega	Bošnjaci	Srbi	Hrvati	Slovenci	Makedonci	Crnogorci	Česi	Poljaci	Rusini Ukrajci	Rusi	Ost Slaveni	Ost neslav
Srez Zvornik	3639	5059	7920	43	4		9				1	1	41
Drinjača	436	435	944	0									2
Grbavci	681	670	999										
Kozluk	0995	581	299	3									01
Memići	251	380	742	3									7
Osmaci	785	141	613										3
Pilica	956	082	853										5
Sapna	052	354	630	4									0
Zvornik	483	416	840	29	2		2						6

U Zvorničkom srezu zajedno su živjeli pripadnici različite etničke pripadnosti: Bošnjaci, Srbi, Hrvati i ostali. Bošnjaka je bilo 46,72%, Srba 52,05%, Hrvata 0,45%, a pripadnika svih ostalih etničkih grupa 0,77%. Bošnjaci

su činili većinu u općinama Zvornik, Sapna, Memići. Grbavci i Drinjača, dok su Srbi bili većina u općinama Pilica, Osmaci i Kozluk.

Bošnjaci su se prema popisu iz 1953. godine mogli izjasniti u grupi "Jugoslaveni – neopredijeljeni", tako da se veliki broj "krio" u ostalim etničkim skupinama (Srbi, Crnogorci, Hrvati itd.).

NEGIRANJE NACIONALNOG IDENTITETA BOŠNJAKA

Nacionalni identitet Bošnjaka¹⁵ uporno je porican i osporavan za vrijeme postojanja Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca (od 1929. godine Kraljevine Jugoslavije). U toku Narodnooslobodilačke borbe (NOB) 1941-1945. godine, odlukama AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a, implicitno je sadržano priznanje Bošnjaka (Muslimana) kao naroda i nacije.¹⁶ Međutim, to su, prije svega, bile političke odluke donešene kako bi se na oportun način riješili nacionalni sukobi u Jugoslaviji.

Kada je završen Drugi svjetski rat, umjesto ravnopravnosti, Bošnjacima je samo data "mogućnost da se mirnim evolutivnim putem nacionalno opredijele". U državnom i partijskom vrhu postojalo je uvjerenje da su Bošnjaci vjerska grupa, čiji će se pripadnici, ovisno od svog kulturno-političkog napretka, nacionalno opredjeljivati kao Srbi, Hrvati, Crnogorci itd.

Tako su sva nastojanja koja su postojala u toku rata da se ide u pravcu službenog priznavanja Bošnjaka suspendovana političkim monopolom partije kao retrogradan čin i vraćena na predratno stanje. Dakle, iako su u toku narodnooslobodilačke borbe, a posebno u dokumentima ZAVNOBiH-a, uvažavani i tretirani kao ravnopravan narod, stare predrasude o Bošnjacima i islamu odnijele su prevagu. Bilo je to suprotno politici i stavovima koje su članovi Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i borci Narodnooslobodilačkog pokreta (NOP-a) formirali u toku rata o etničkoj strukturi Bosne i Hercegovine i o Bošnjacima kao posebnom narodu. Da ironija bude veća taj zaokret prihvatili su i bošnjački partijsko-politički funkcioneri među kojima su Avdo Humo, Osman Karabegović, Hasan Brkić i drugi. Podržao ih je i veliki broj članova KPJ iz redova Bošnjaka kojima se priključio i veći dio tadašnje inteligencije.

¹⁵ Pojam Bošnjak koristimo kao nacionalnu odrednicu (umjesto Musliman) koji je vraćen u upotrebu na drugom Bošnjačkom saboru, 28. septembra 1993. godine. Sabor je održan u Sarajevu.

¹⁶ Hamdija Čemerlić (izbor dokumenata), Veselin Mitrašević (obrađena dokumenata), *ZAVNOBiH, Dokumenti 1943-1944*, knj. 1, Sarajevo 1968. *Zapisnik Drugog zasjedanja ZAVNOBiH-a; Deklaracija ZAVNOBiH-a o pravima građana*, Sanski Most, 1. jula 1944, str. 233-234.

Izjašnjavanjem Bošnjaka za srpsko ili hrvatsko nacionalno ime trebalo je odlučiti o nacionalnom karakteru Bosne i Hercegovine, da je "srpska", odnosno "hrvatska" zemlja. Iz tog procjepa bošnjačka partijska inteligencija nije znala da nađe izlaz. Moglo bi se, štaviše, reći da se ona u tom procjepu osjećala kao u svom prirodnom ambijentu. Ona je nastavila da se nacionalno opredjeljuje, jer je nastavila da lojalno služi režimu.¹⁷

Negiranje nacionalne posebnosti Bošnjaka bilo je vidljivo i prilikom donošenja prvog Ustava FNRJ. Naime, dok je tekla priprema za njegovu izradu građani su Ustavotvornoj skupštini davali različite prijedloge i sugestije u pogledu nekih ustavnih rješenja i formulacija, ali je, po mišljenju Milovana Đilasa, tadašnjeg ministra za Konstituantu, bio "karakterističan prijedlog jednog muslimana" (ne kaže da je to narodni poslanik Husein Ćišić iz Mostara). Husein Husaga Ćišića¹⁸ je zahtijevao da se Bošnjacima politički uvaži status nacije te da se ista obilježi šestom buktinjom u grbu savezne države. Tada predloženi grb države imao je u sredini pet buktinja. One su, prema objašnjenju tvorca grba, simbolizirale pet nacija koje žive u Jugoslaviji. Ćišićevi argumenti su odbijeni tvrdnjom da Bošnjaci nisu nacija, nego vjerska grupa, te da, kao takvi, ne mogu biti predstavljeni na simbolu koji simbolizira državu i narode.¹⁹ Govoreći o tome Milovan Đilas istakao je kako su "dolazili prijedlozi sa više strana ali da parlament ne može raspravljati o tome dali su Muslimani (Bošnjaci, op. a) nacionalna grupa ili nisu jer je to teorijsko pitanje koje se ne može rješavati jednim dekretom. O šestoj buktinji bi se moglo govoriti jedino kao simbolu šeste federacije, ali pošto se stalo na stanovište jedna buktinja-jedna nacija onda ih u svakom slučaju mora biti samo pet. Time. razumije se, ja

¹⁷ Enver Radžić, "Tačka na veliko M.", *Dani*, br. 199, Sarajevo, 30. mart 2001.

¹⁸ Husaga Ćišić rođen je 15. decembra 1878. godine u Mostaru. U razdoblju austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini prišao je Pokretu za vjersku i vakufsko-mearifsku autonomiju, pokretu koji je pokrenuo Ali Fehmi ef. Džabić. Sa prijateljima je pokrenuo list *Musavat*, gdje je u svojim člancima oštro kritikovao austrougarsku upravu. Zbog stavova i članaka koje je objavljivao često je bio hapšen, pritvaran, a tri puta je bio interniran i to na Bivolje Brdo kod Stoca, u Bihać i u Arad. U toku svog radnog vijeka, uz ostalo, bio je predsjedavajući Gradskog vijeća Mostara, predsjednik Općine Mostar, predsjednik Vakufsko-mearifskog sabora u Sarajevu, senator u Kraljevini Jugoslaviji, te član Trećeg zasjedanja AVNOJ-a i ZAVNOBiH-a. Umro je 1956. godine. O Husagi Ćišiću održan je i naučni skup u Zagrebu 21. 3. 2009. godine pod nazivom *Uloga Huseina Husage Ćišića u razvoju i afirmaciji Bošnjaka i Bosne i Hercegovine*. Radovi sa naučnog skupa objavljeni su u časopisu *Bošnjačka pismohrana*, svezak 8, br. 27, Zagreb 2009, str. 13-71.

¹⁹ Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću* (dalje: Š. Filandra, *Bošnjačka politika*), Sarajevo 1998, str. 202-204; M. Imamović, *Historija Bošnjaka*, str. 557.; Sead Selimović, "Pitanje nacionalne posebnosti Bošnjaka u Jugoslaviji u periodu 1945-1974. godine", *Zbornik radova: Suočavanje s prošlošću – put ka budućnosti: Istorija Jugoslavije 1918-1991., Opatija-Beograd, Sremska Kamenica, 2010, str. 401-410.*

ne mislim negirati posebne crte kod Muslimana koje danas postoje", zaključuje Đilas.²⁰

Ostajući dosljedan svom uvjerenju Čišić je bio jedini poslanik koji je glasao protiv Ustava obrazlažući da to čini zato što se u njemu ne spominju Bošnjaci kao nacija. Niko od ostalih poslanika iz Bosne i Hercegovine nije reagovao niti ga je podržao, ali je on istrajao u svom stavu. No, bez obzira na to, Ustav FNRJ usvojen je 31. januara 1946. godine.

Ustavotvorna skupština Bosne i Hercegovine je 31. decembra 1946. godine usvojila i proglasila prvi republički ustav. Ustavom je Bosna i Hercegovina kao "narodna država republikanskog oblika" dobila svoju unutarnju organizaciju, u skladu sa svojim tadašnjim ekonomskim ustrojstvom, socijalnim i političkim stanjem i odnosima. Bosna i Hercegovina je bila jedna od šest federalnih jedinica jugoslavenske države i raspolagala je onim suverenim pravima koja nisu prenesena na FNRJ. Za razliku od odluka ZAVNOBiH-a Ustav nije poimenice navodio narode Bosne i Hercegovine ali je sadržavao odredbu da su u "Narodnoj Republici Bosni i Hercegovini njene narodnosti u svemu ravnopravne" i da "nacionalne manjine uživaju pravo i zaštitu svog kulturnog razvitka i slobodne upotrebe jezika."²¹

Formalno, ovim činom učinjen je značajan napredak. Nema zvanične segregacije, svi su ravnopravni. Međutim, jasno je bilo da se Bošnjaci tretiraju kao nedefinisana etnička ili religijska skupina, tj. da im se ponovo negira status naroda i nacije, te sposobnost da sami izgrade nacionalni identitet. Ponovo im se nudi "šansa" da se nacionalno osvijeste prihvatanjem srpstva ili hrvatstva ili im se pak "velikodušno" nudi kategorija "neopredjeljenih".

Bez obzira na politiku "nacionalnog opredjeljivanja" Bošnjaci su uvijek, kada im je bila pružena prilika, jasno i u ogromnoj većini izražavali svoj poseban etnički i kulturni identitet. U prvom poslijeratnom popisu stanovništva u Jugoslaviji, Bošnjaci su imali mogućnost da se "opredijele" kao pripadnici

²⁰ "Jedno pismo je upućeno Edvardu Kardelju, Osmanu Karabegoviću, Avdi Humi i dr., u kome se upozorava da muslimanske mase nisu zadovoljne što državni savezni grb ističe samo 5 buktinja kao simbol 5 nacija, i da je na sastancima izražena želja da "grb dobije i šestu buktinju kojom će se formalno pokzati da su Muslimani ravnopravni sa braćom Srbima, Hrvatima, Slovencima, Makedoncima, Crnogorcima". Pismo je datirano 8. januara 1946. godine i upućeno je iz Zagreba. Autor je dao adresu i zaposlenje," činovnik Odjela za štampu". Kopija pisma je u privatnoj zbirci dr. Muhameda Hadžijahića koji je autor navedenog pisma. Kasim Suljević, *Nacionalnost Muslimana između teorije i politike*, Rijeka 1981, str. 226.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 202.

²¹ *Ustav Narodne Republike Bosne i Hercegovine*, Službeni list NR Bosne i Hercegovine, br. 1, Sarajevo 1947, str. 2-18; Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka* (dalje: M. Imamović, *Historija Bošnjaka*), Sarajevo 1997, str. 556; Drago Borovčanin, *Izgradnja bosanskohercegovačke državnosti u uslovima NOR-a*, Sarajevo 1979, str. 266.

neke druge nacije (Srbi, Hrvati i sl.) ili da ostanu neopredjeljeni.²² Tako je u Jugoslaviji 1948. godine bilo 810.126, a u Bosni i Hercegovini 788.403 nacionalno "neopredijeljenih" Bošnjaka, dok se 22% ove populacije "opredijelilo" (vlastitom voljom ili administrativno) za Srbe, Hrvate, Crnogorce itd.²³

Komunistički sistem je uglednije i imućnije Bošnjake, zazličitih zanimanja i političkih usmjerenja, koji nisu po svojim opredjeljenjima pripadali komunističkim snagama proglasio "građanskim snagama, reakcionarnim elementom, ostacima klasnog društva, banditima, muslimanskom reakcijom, i neprijateljima nove svijetle budućnosti".²⁴ Osim što su etiketirani na različite načine, Bošnjaci su bili pod stalnim nadzorom: praćeni su, prisluškivani, saslušavani, gonjeni itd.²⁵

MOŠA PIJADE: PET NACIJA U ŠEST REPUBLIKA

Rješenje bošnjačkog pitanja na državnoj razini jednako je njegovome razumijevanju na partijskoj, komunističkoj ravni. Ustavno-pravno rješenje proizilazilo je iz partijskog, s obzirom na činjenicu da su u svim jednopartijskim komunističkim društvima država i društvo bili samo jedan od iskaza komunističke ideologije. Funkcioner KPJ Moša Pijade iznio je na Osnivačkom kongresu Komunističke partije Bosne i Hercegovine partijsko (komunističko) razumijevanje Bosne i Bošnjaka. „Bosna i Hercegovina zauzima zasebno mjesto

²² Uputstvo za popis stanovništva napisao je Moša Pijade. Veselin Mitrašević (priredio), *Prvo (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, 1988. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 18-22.; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, str. 11-17.

²³ *Statistički godišnjak Narodne Republike Bosne i Hercegovine 1945-1953*, Sarajevo 1954, str. 44.; Na osnovu neobjavljene arhivske građe utvrdili smo da su se po popisu iz 1948. godine Bošnjaci izjasnili na slijedeći način: Muslimani-Srbi 72.008 osoba (muških 37.472, ženskih 34.356), Muslimani-Hrvati 25.301 (muških 13.219, ženskih 12.082), Muslimani-neopredijeljeni 788.382 (muških 385.010, ženskih 403.370). Arhiv Bosne i Hercegovine u Sarajevu (A BiH), *fond Ministarstva industrije i rudarstava (MIR)*, godina 1949, kutija 24. Izvještaji. Savezni statistički zavod aktom strogo pov. broj 23/50., dostavlja Hasanu Brkiću podatke o popisu stanovništva. Sarajevo, 2. 3. 1950. godine.

²⁴ U razdoblju između 1947. i 1949. godine pod udarom komunističkog režima našli su se Bošnjaci koji nisu bili ideološki podobni, posebno islamski opredijeljeni intelektualci. Protiv njih su vođena dva sudska procesa: jedan protiv grupe Kasima Dobrače 1947. i drugi protiv „Mladih muslimana“ 1949. godine. Senaid Hadžić, „Položaj Bošnjaka Tuzlanskog kraja 1947-1949.“, *Saznanja, časopis za historiju*, br. 2, Tuzla 2008, str. 168.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 210.

²⁵ A TK, *fond Okružni komitet KPJ Tuzla (fond Okružni komitet)*, kutija 7. Okružni komitet KPJ Tuzla-Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu Sarajevo. *Izvještaj o stanju na terenu i radu partijske organizacije za mjesec maj 1947. godine*. Tuzla, 5. 6. 1947.

među ostalim našim narodnim republikama. Ona je šesta jugoslavenska republika u zajedničkoj državi u kojoj živi pet jugoslavenskih nacija²⁶. Činjenica da pet nacija živi u šest republika jasno svjedoči da Bošnjaci nisu bili ravnopravni sa ostalim narodima jugoslavenske države. Oni se samo spominju kao bosansko stanovništvo riječima: „treći dio stanovništva sačinjavaju muslimani slavenskog porijekla koji su primili islam i koji sebe obilježavaju po vjerskoj pripadnosti, a u velikoj većini nacionalno nisu opredijeljeni. Ta iznimka u evropskim razmjerama, to da postoji stanovništvo bez nacionalnog obilježja, plod je njihove teške zaostalosti i stoljetnog stagniranja“, istakao je Moša Pijade.²⁷

Govoreći dalje na kongresu Moša Pijade je istakao „kako je Bosna do jučer bila zemlja srpsko-hrvatskog razdora, tako sutra treba da bude osnovom čvrstog i više neraskidivog bratstva i jedinstva Srba i Hrvata i svih jugoslavenskih naroda. Mada je nacionalno pitanje riješeno, ne smije se zaboraviti njegovo postojanje, ili padati u pogrešno shvatanje da proces razvitka vodi stvaranju neke nove bosanske nacije. To je zabluda, opasna zabluda koja ne znači nikakav napredak, već nazadak prema postignutim rješenjima u tim područjima.“²⁸

Moša Pijade je razotkrio svu neiskrenost jednog dijela komunista prema Bosni i Bošnjacima. Bošnjaci nisu narod, to ne mogu niti smiju biti, oni moraju biti asimilirani, logičan je zaključak krajne ideološki obojenog stava Moše Pijade. On je tako kao predstavnik Centralnog komiteta KPJ na osnivačkom kongresu KP BiH, iznio stav rukovodstva nove države prema pitanju nacionalne posebnosti Bošnjaka, ali i prema Bosni i Hercegovini. Po popisu stanovništva 1953. godine za sva lica jugoslavenskog porijekla, "koja nisu bliže nacionalno opredijeljeno", što se prije svega odnosilo na Bošnjake, uvedena je nova statistička kategorija "Jugoslaven-neopredijeljen". Takvih "neopredijeljenih Jugoslavena" bilo je u Jugoslaviji 998.697, a u Bosni i Hercegovini 891.798.²⁹

²⁶ Veselin Mitrašević (priredio), *Prvo (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, 1988. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 18-22.; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, str. 13.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 208.

²⁷ Veselin Mitrašević (priredio), *Prvo (Osnivački) kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine (1-5. novembar 1948), Stenografske bilješke*, 1988. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 18-22.; *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950, str. 13.; Š. Filandra, *Bošnjačka politika*, str. 208.

²⁸ *Osnivački kongres Komunističke partije Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1950. Pozdravni govor Moše Pijade, str. 15

²⁹ *Statistički bilten*, br.74. Popis stanovništva, domaćinstava i stanova 1981. Stanovništvo prema narodnosti. Rezultati po opštinama. Sarajevo 1982, str. 5. (dalje: *Statistički bilten 74*).

DJELOVANJE PROTUKOMUNISTIČKIH GRUPA

Komunistička partija je u Bosanskom podrinju bila nedovoljno aktivna pa je ostavila prostor za djelovanje svojim političkim i ideološkim protivnicima. U mnogim naseljima, Tuzlanskog okruga, pa tako i u Zvorničkom srezu, kretale su se po okolnim šumama manje ili veće "četničke i ustaške grupe", koje su napadale lokalno stanovništvo, maltretirali ih i pljačkali.³⁰

Četnici su bili organizovani u grupama pet do deset ljudi, a negdje i stotinjak, kao što je bilo na Majeveci i Ozrenu. Oni su bili vrlo aktivni u Posavini, Semberiji i drugim prostorima.³¹

Djelovanje "reakcije" popimalo je nove forme u cijeloj Bosni i Hercegovini, pa tako i u Tuzlanskom okrugu. U selu "Bošnjaci" na prostoru Posavine, narod je razglasio kako je vidio "Majku Božju" u tamošnjim šumama, pa je nosio hranu za nju u skladu sa narodnim običajima.³² Time su oni, u stvari, osiguravali preživljavanje ustašama koji su se krili u šumama. "Uticao hrvatske reakcije prema Hrvatima ogledao se i u tome što su hrvatske seljanke na pijacama primale kune a ne dinare, jer im je rečeno da će dinari izgubiti vrijednost a da će kune ponovo biti u prometu".³³

"Srpska reakcija" je našla pogodno tlo u Zvorničkom i Srebreničkom srezu, gdje su "političke prilike bile i najteže u odnosima između Srba i Muslimana". Situaciju su na tom prostoru pogoršali postupci Druge istočnobosanske i Druge beogradske brigade NOVJ. Pripadnici tih brigada su početkom juna 1945. godine likvidirali nekoliko većih grupa četnika na Snagovu koji su bili pohvatani ili su se predali nakon razbijanja grupe Draže

³⁰ ATK, OBK SK Tuzla, Naknadno pronađeni i evidentirani dokumenti (1951; 1952; 1958. i 1961.), K-5, fasc. 3, dok. br. 887/51, *Izveštaj instruktorske grupe CK KP BiH o obilasku partijske organizacije srebreničkog sreza*, Sarajevo, 6.3.1951. godine. O djelovanju protukomunističkih grupa vidi: Ivana Andrić, *Protukomunističke grupe u tuzlanskom kraju (1945-1947)*, rukopis magistarskog rada, Tuzla, 2016; Senaid Hadžić, "Neke osobnosti stanovništva tuzlanskog kraja 1947.-1949. godine", *Arhivska praksa*, br. 10, Tuzla, 2007, str. 413-428; Senaid Hadžić, "Položaj Bošnjaka Tuzlanskog kraja 1947.-1949.", *Saznanja*, časopis za historiju, god. 2/2008., br. 2, Tuzla, 2008, str. 165-183; Adnan Jahić, "Političko-društvene prilike na području zvorničkog sreza nakon Drugog svjetskog rata (1945-1947)", *Zbornik radova "Zvornik kroz stoljeća"*, Medžlis IZ Zvornik, Zvornik, 2012, str. 96-107; Adnan Jahić, *Vrijeme izazova Bošnjaci u prvoj polovini XX stoljeća*, Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju, Bošnjački institut – Fondacija Adila Zulfikarpašića, Zagreb – Sarajevo, 2014, str. 564-575.

³¹ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 042/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o političkoj situaciji na tuzlanskom okrugu upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 19. 8. 1945.godine.

³² ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen Pokrajinskom komitetu Komunističke partije Jugoslavije (u daljem tekstu: PK KPJ) za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

³³ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

Mihailovića. Osim toga, oni su po selima pričali o masovnom ubijanju četnika, što je izazvalo nepovjerenje i strah lokalnog stanovništva, prema tim jedinicama.³⁴

Srpske protukomunističke grupe bile su vrlo aktivne. One su se infiltrirale u lokalno stanovništvo i govorili narodu "da čekaju dolazak Engleza i da će se Kralj Petar II. Karađorđević vratiti u zemlju". Osim toga, oni su isticali da će u "Jugoslaviji ostati ona vojska koju postavi kralj", a to nikako nije NOVJ.³⁵ Narodu je pričano da će monarhija biti obnovljena jer "ne može biti država bez kralja, zatim, da će doći do sukoba između Saveznika i SSSR-a, te da Tito Srbima ne može biti dobar ("Kako Tito kao Hrvat može biti bolji za nas od kralja koji je Srbin").³⁶

Na području Srebrenice "srpska reakcija" je posebno bila aktivna u mjesnim narodnim odborima (općinama) Kravica i Fakovići.³⁷

Izuzetno snažne su bile i bošnjačke protukomunističke grupe u Gornjoj Tuzli, Puračiću, Zavidovićima, Teočaku, Živinicama, Kalesiji, Zvorniku, Srebrenici i drugim mjestima. U selima Zvorničkog i Srebreničkog sreza uticali su na seljake da se ne trude mnogo na sređivanju ljetine (žetvi, branju šljiva itd.) "jer će svakako država uzeti od seljaka sav višak njegovih proizvoda."³⁸ Osim toga, na dovama su "hodže govorile kako svaka vlast koja ne vjeruje u Boga mora da propadne".³⁹

Protv komunističke vlasti djelovali su i bivši zarobljenici, povratnici iz Njemačke, Belgije i Nizozemske. Oni su razvili aktivnosti na cijelom prostoru Tuzlanskog okruga, a posebno u Brčanskom i Bijeljinskom srezu. Bivši zarobljenici su govorili o svom lijepom životu u Francuskoj, Belgiji i Nizozemskoj, o tome kako su tamo čitavi gradovi ostali neporušeni, saobraćaj je funkcionirao, te da se "čude pustoši koju vide u Jugoslaviji", tumačeći, "da tako ne bi bilo da Jugoslavija nije zaratila sa Njemačkom".⁴⁰

Protukomunističke grupe razvijale su svoje aktivnosti i protiv "dobrovoljnog

³⁴ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

³⁵ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. 014/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla upućen PK KPJ za Bosnu i Hercegovinu*, Tuzla, 3. 7. 1945. godine.

³⁶ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. Ib13/1, *Izveštaj Sreskog komiteta KPJ Zvornik o radu i stanju partijske organizacije upućen OK KPJ Tuzla*, Zvornik, 23. 7. 1945.

³⁷ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. Ib16/1, *Izveštaj Sreskog komiteta KPJ Srebrenica o političkom i organizacionom stanju upućen OK KPJ Tuzla*, Bratunac, 30. 7. 1945. godine.

³⁸ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945.

³⁹ ATK, OK KPJ Tuzla, K-3, fasc. 2, dok. br. Ib140/1, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o političkoj situaciji i radu partijske organizacije na tuzlanskom okrugu upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 3.8.1946.

⁴⁰ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945. godine.

rada", ističući "da je to kuluk, i kako se na silu gone seljaci na dobrovoljne radove, dok građani i radnici ne idu na takve radove."⁴¹

Do polovine 1945. godine u tuzlanskom srezu je "narodna milicija" pohapsila, razoružala i predala vlastima oko 500 pripadnika "raznih neprijateljskih vojski".⁴²

OBRAZOVNA STRUKTURA STANOVNIŠTVA

Nakon Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini veliki problem za dalji razvoj države i društva predstavljao je visok procenat nepismenog stanovništva.

Podaci o stanovništvu Bosne i Hercegovine i Zvorničkog sreza po školskoj spremi i spolu, prema popisu stanovništva od 15. 3. 1948. godine, predstavljeni su u tabeli 5.⁴³

Tabela 5.

Stanovništvo po školskoj spremi i spolu u Bosni i Hercegovini i Zvorničkom srezu prema popisu stanovništva od 15. 3. 1948. godine								
--	--	--	--	--	--	--	--	--

	Spol	Ukupno	Bez školske spreme	Osnovna škola	Niža srednja škola	Viša srednja škola	Fakultet I visoka škola	Nepoznata školska sprema
NR Bosna i Hercegovina	Svega	2,565.277	1,903.264	533.190	78.987	25.463	4.013	360
	Muški	1,237.381	801.000	367.284	49.590	15.932	3.374	201
	Ženski	1,327.896	1.102.264	185.906	29.397	9.531	639	159

⁴¹ ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945. godine.

⁴² ATK, OK KPJ Tuzla, K-1, fasc. 1, dok. br. II a3/3, *Izveštaj OK KPJ Tuzla o agitaciji i propagandi upućen PK KPJ BiH*, Tuzla, 26. 7. 1945. godine.

⁴³ *Statistički godišnjak 1945-1953.*, str. 50-54.

	Spol	Ukupno	Bez školske spreme	Osnovna škola	Niža srednja škola	Viša srednja škola	Fakultet i visoka škola	Nepoznata školska sprema
Zvornički srez	Svega	0.011	42.216	7.245	403	124	12	11
	Muški	24.383	18.367	5.637	270	92	12	5
	Ženski	25.628	23.849	1.608	133	32	-	6

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da je u Bosni i Hercegovini 1948. godine bez školske sprema bilo 74,19% stanovništva, sa završenom osnovnom školom 20,78%, a sa nižom srednjom školom 3,08% stanovništva. Višu srednju školu imalo je 0,99% a fakultet i visoku školu 0,15% stanovništva. Sa nepoznatom školskom spremom bilo je 360 osoba ili 0,01% stanovništva Bosne i Hercegovine. U ukupnom procentu nepismenog stanovništva Bosne i Hercegovine žene su učestvovala sa 57,91%, a muškarci sa 42,09%.

U Zvorničkom srezu je bez školske sprema bilo 84,41% stanovništva, sa završenom osnovnom školom 14,48%, a sa nižom srednjom školom 0,80% stanovništva. Višu srednju školu imalo je 0,24%, a fakultet i visoku školu 0,02% stanovništva. U ukupnom procentu nepismenog stanovništva Zvorničkog sreza žene su učestvovala sa 56,49%, a muškarci sa 43,51%.

Nakon oslobođenja Zvornika započelo se organizovano raditi na rješavanju prosvjetnih prilika. Pristupilo se opismenjavanju stanovništva koje je preraslo za redovno školovanje, a takvih je bilo mnogo. Osim opismenjavanja stanovništva kroz analfabetske tečajeve, intenzivno se radilo na tome da se uključi što veći broj djece u redovno školovanje.⁴⁴

Na Okružnoj prosvjetnoj konferenciji održanoj 20. oktobra 1946. godine u Tuzli donesen je okvirni plan za zimsku prosvjetnu kampanju 1946/47. godinu. Prema tom planu u Zvorniku je trebalo opismeniti 2000 osoba.⁴⁵

⁴⁴ Senaid Hadžić, Sead Selimović, "Društveni razvoj sjeveroistočne Bosne od 1945. do 1952. godine", *Zbornik radova Filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli*, br. 6, vol. 31, Tuzla, 2005., str. 85.

⁴⁵ ATK, OKNOT, k. 77, dok.11865/1. Okvirni plan za narodno prosvjećivanje. Tuzla, 21.12.1946. Vidi i: Semir Hadžimusić, "Opismenjavanje stanovništva u sjeveroistočnoj Bosni u periodu obnove", *Arhivska praksa*, broj 21, Tuzla, 2018, str. 99.

U narednoj tabeli (tabela 6) predstavljeni su podaci o osnovnim školama, produžnim i osmogodišnjim školama od I – IV razreda na prostoru Zvorničkog sreza po školskim godinama za period 1946-1953. godine.⁴⁶

Tabela 6.

Zvornički srez								
Osnovne škole, produžne osnovne škole i osmogodišnje škole od I-IV razreda								
Školska godina	Škola	Odjeljenja	Učenici			Nastavnici		
			Svega	Ženskih	Muških	Svega	Ženskih	Muških
1946/47.	12	32	1.837	358	1479	16	6	10
1947/48.	15	55	3.580	916	2.664	28	8	20
1948/49.	15	57	3.864	1.118	2.746	32	10	12
1949/50.	17	65	4.265	1.256	3.009	31	14	17
1950/51.	20	74	4.396	1.209	3.187	37	15	22
1951/52.	25	87	4.509	1.497	3.012	49	24	25
1952/53.	27	93	4.291	1.454	2.837	56	28	28

Iz podataka u tabeli može se vidjeti da se broj osnovnih škola kontinuirano povećavao. Njihov broj se povećao sa 12, školske 1946/47. na 27, školske 1952/53. godine. Broj učenika se također kontinuirano povećavao, tako da je njihov broj porastao sa 1.837, školske 1946/47., na 4.291, školske 1952/53. godine. Međutim, i dalje je veliki broj djece ostajao izvan procesa školovanja, a posebno djevojčica. Djevojčice su u ukupnom procentu učenika osnovne škole, školske 1946/47. učestvovala sa 19,48%, a školske 1952/53. godine, 33,88%. Školske 1946/47. godine nastavu je realiziralo 16 nastavnika, od čega šest žena, a školske 1952/53., 56 nastavnika, od čega 28 žena.

Dana prvog juna 1951. godine u Zvorničkom srezu radile su tri srednje škole koje je pohađalo 395 učenika.⁴⁷

Međutim, stanje u oblasti školstva i dalje nije bilo zadovoljavajuće. Nije bilo dovoljno školskih zgrada, namještaja, nastavnih sredstava, nastavnika itd. Ali, bilo je promjena u broju škola, učenika, nastavnika. One su bile spore, ali su se dešavale.

⁴⁶ Statistički godišnjak 1945-1953, str. 475-481.

⁴⁷ Statistički godišnjak 1945-1953, str. 491-494.

ZAKLJUČAK

Područje Zvorničkog sreza je nakon Drugog svjetskog rata bilo u sastavu Tuzlanskog okruga. Od 1949., Zvornički srez je bio sastavni dio Tuzlanske oblasti, a od 1952. godine, bio je jedan od 66 srezova Narodne Republike Bosne i Hercegovine.

Na području Zvorničkog sreza zajedno su živjeli Bošnjaci, Srbi, Hrvati i pripadnici drugih naroda, a broj stanovnika se kontinuirano povećavao. Godine 1948. U Srezu je bilo 48,56% Srba, 50,67% Bošnjaka, 0,53% Hrvata i 0,23% ostalih. U ukupnom stanovništvu Zvorničkog sreza žene su bile brojnije od muškaraca. Žena je bilo 51,24%, a muškaraca 48,76% u ukupnom stanovništvu Zvorničkog sreza. Godine 1953. u Zvorničkom srezu je bilo Bošnjaka 46,72%, Srba 52,05%, Hrvata 0,45%, a pripadnika svih ostalih etničkih grupa 0,77%. Bošnjaci su činili većinu u općinama Zvornik, Sapna, Memići. Grbavci i Drinjača, dok su Srbi bili većina u općinama Pilica, Osmaci i Kozluk.

Bošnjaci su ovome periodu tretirani kao nedefinisana etnička ili religijska skupina. Njima se negirao status naroda i nacije, te sposobnost da sami izgrade nacionalni identitet. Nuđena im je "šansa" da se nacionalno osvijeste prihvatanjem srpstva ili hrvatstva ili im se pak "velikodušno" nudila kategorija "neopredjeljenih" (1948), odnosno "Jugoslavena-neopredijeljenih" (1953).

Bez obzira na politiku "nacionalnog opredjeljivanja" Bošnjaci su uvijek, kada im je bila pružena prilika, jasno i u ogromnoj većini izražavali svoj poseban etnički i kulturni identitet.

U periodu 1945-1953. godine u Zvorničkom srezu započelo se organizovano raditi na rješavanju prosvjetnih prilika. Pristupilo se opismenjavanju stanovništva koje je preraslo za redovno školovanje, a takvih je bilo mnogo. Osim opismenjavanja stanovništva kroz analfabetske tečajeve, intenzivno se radilo na tome da se uključi što veći broj djece u redovno školovanje. Veliku pomoć u organizaciji i radu analfabetskih tečajeva pružala su kulturna društva Bošnjaka i Srba: "Preporod" i "Prosvjeta".

U Zvorničkom srezu je, 1948. godine, bez školske spreme bilo 84,41% stanovništva, sa završenom osnovnom školom 14,48%, a sa nižom srednjom školom 0,80% stanovništva. Višu srednju školu imalo je 0,24%, a fakultet i visoku školu 0,02% stanovništva. U ukupnom procentu nepismenog stanovništva Zvorničkog sreza žene su učestvovala sa 56,49%, a muškarci sa 43,51%. Fakultet ili visoku školu imalo je 12 stanovnika Zvorničkog sreza.

Dr. Ph.D. Sead SELIMOVIC, Associate Professor
Faculty of Philosophy, University of Tuzla

**ETHNIC AND EDUCATIONAL STRUCTURE OF POPULATION
OF ZVORNIK FROM 1945 TO 1953**

Abstract: *The author writes about the ethnic and educational structure of the population of the Zvornik region from 1945 to 1953. He points out that the area of the Zvornik region after the Second World War was part of the Tuzla District. Since 1949, the Zvornik region was an integral part of the Tuzla region, and since 1952, it was one of the 66 slopes of the People's Republic of Bosnia and Herzegovina. In the Zvornik region, Bosniaks, Serbs, Croats and members of other nations lived together, and the number of inhabitants continued to increase. In Zvornik region, in 1948, there were 84.41% of the population without a school education, with 14.48% who completed primary school, and 0.80% of the population with a lower secondary school. Higher secondary school had 0.24%, and college and high school had 0.02% of the population. In the total percentage of the illiterate population of the Zvornik region, women participated with 56.49%, and men with 43.51%. There were 12 inhabitants of the Zvornik region at the university or college.*

Key words: *Bosnia and Herzegovina, Zvornik region, ethnic structure of the population, education structure, reconstruction, political changes, social changes, literacy, education.*